

**ՋԻՀԱԴԻ ՀԱՅԵՑԱԿԱՐԳՆ ՈՒ ԻՍԼԱՄԱԿԱՆ
ԱՐՄԱՏԱԿԱՆ ՀՈՍԱՆՔՆԵՐԸ 18-20-ՐԴ ԴԴ.**

***Բանալի բառեր՝ ջիհադ, Ղուրան, Սուննա, իսլամական
արմատական կազմակերպություններ, հարձակողական և
պաշտպանողական ջիհադ, ալ-Կաիդա***

«Ջիհադ» ((Al-Ğihād-الجهاد)¹-արաբերենից թարգմանաբար նշանակում է ջանալ, ջանք թափել, դժվարություններ հաղթահարել և այլն) հասկացության արմատները գնում են մինչև վաղ իսլամական ժամանակաշրջան, երբ սահմանվեցին ջիհադի հարձակողական և պաշտպանողական բնորոշումները Միջնադարում, հատկապես 12-14-րդ դդ. ձևակերպվեց ջիհադի ամբողջական հայեցակարգը, որը հետագայում լայն կիրառում գտավ մուսուլմանական աշխարհում: Օսմանյան կայսրության ձևավորման սկզբնական շրջանում իսլամական կրոնական ավանդույթներն, այդ թվում նաև ջիհադի գաղափարախոսությունը, նույնպես կիրառվում էին օսմանյանների կողմից հարևան ոչ մուսուլման բնակչության դեմ պատերազմների ժամանակ: Օսմանյանների համար ոչ մուսուլմաններին պատկանող հողերի գրավումը կամ նրանց բնակչության կողոպուտը իսլամի օրենքների համաձայն դիտվում էր որպես աստվածահաճո գործ («ղազաուաթ»), իսկ ջիհադն անհավատների դեմ մի միջոց էր նաև զենքի ուժով քրիստոնյաների շրջանում իսլամը տարածելու համար²: Օս-

¹ Տառադարձությունը կատարվել է Բրիլլի արաբերեն տառադարձության համակարգի միջոցով (Տե՛ս http://www.brill.com/downloads/Simple_Arabic_transliteration.pdf):

² Բայբուրդյան Վ., Օսմանյան կայսրության պատմություն, Երևան, 2011, էջ 42-43:

մանյան իշխանությունները, հենվելով մուսուլման ուլեմների, ֆակիհների ու սուֆիական միաբանությունների վերնախավի վրա, ոչ միայն ամրապնդում էին իրենց իշխանությունը, այլև «հավատի համար պայքարի»՝ ջիհադի կարգախոսի ներքո հիմնավորում էին իրենց գավթողական արշավանքները³: Կայսրության սահմանային տարածքները զբաղեցնող բնակչությունը տոգորված էր անընդհատ տարածվելու, սրբազան պատերազմ վարելու միջոցով սեփական տարածքներն ընդլայնելու գաղափարներով, մինչև չնվաճվեր ողջ աշխարհը⁴: Սակայն հետագայում երբեմնի հզոր Օսմանյան կայսրությունն արդեն 15-16-րդ դդ. սկսեց աստիճանաբար կորցնել իր գերակայող դիրքերը՝ փորձելով գոնե պահպանել իր ազդեցության տակ գտնվող տարածքները:

15-րդ դարի երկրորդ քառորդից սկսած Սեֆյան շեյխերը «հանուն հավատի» նշանաբանի ներքո ղզլբաշական ցեղային զորամիավորումների գլուխ անցած սկսեցին հաճախակի ռազմարշավներ կազմակերպել դեպի հարևան ոչ մուսուլմանական երկրներ⁵: Արդեն 16-րդ դարի առաջին քառորդից Պարսկաստանում գերիշխող դիրքեր ձեռք բերած շիայականությունը խարսխվեց իրանա-խալամական հասարակության գլխավոր շղթայի կենտրոնում (որն անցնում էր արևելքից արևմուտք՝ Աֆղանստանից Անատոլիա)՝ հնարավորություն տալով սուննիական իսլամին գերիշխող դիրքեր ստանձնել իրանական աշխարհի երկու ծայրամասերում, ինչպես նաև նրանից հարավ և արևմուտք ընկած արաբական երկրներում⁶, իսկ Սեֆյան Իրանի աստիճանական հզորացումը

³ Նույն տեղում, էջ 51-52:

⁴ Inalcik H., *The Ottoman Empire-The Classical Age, 1300-1600*, Weidenfeld and Nicolson, London, 1973, p. 6.

⁵ Բայբուրդյան Վ., Իրանի պատմություն (Հնագույն ժամանակներից մինչև մեր օրերը), Երևան, 2005, էջ 296:

⁶ Тойнби А. Дж., *Исследование истории: Возникновение, рост и распад цивилизаций*, Москва, 2009, стр. 61-64.

պետք է հանգեցնել իր հարևան հզոր սուննիական մուսուլմանական երկրի՝ Օսմանյան կայսրության հետ բախման և պատերազմների, որոնք նույնպես ընդունում էին կրոնական բովանդակություն:

Խաչակրաց արշավանքներից հետո Արևմուտքն աստիճանաբար սկսեց թելադրող և հետագայում նաև գերիշխող դիրքեր զբաղեցնել համաշխարհային զարգացումներում: Իսլամական աշխարհի և Արևմուտքի միջև անհավասար բախումն ակնառու դարձավ 1798թ., երբ Նապոլեոն Բոնապարտի ֆրանսիական նավատորմը ափ իջավ Եգիպտոսում՝ Ալեքսանդրիա քաղաքում (հատկանշական է, որ Եգիպտոսում իշխող մամլուքները փորձեցին հսկայական ֆրանսիական նավատորմի առջև փակել մետաղյա շղթայով, որից ոչ մի բան չմնաց ֆրանսիացիների հրանոթներից արձակված կրակից հետո): Եվրոպացիների ռազմական, քաղաքական, արդյունաբերական և ֆինանսական հզորությունը մեծ հարված էր մուսուլմանների համար: Ռազմական բաղկացուցից գատ մուսուլմանները եվրոպացիներին զիջում էին նաև բոլոր մյուս բնագավառներում⁷:

Հարկ է նշել, որ դեռևս 18-րդ դարի վերջից սկսած արևմտյան ազդեցությունը որոշ չափով մերձավորարևելյան արևմտականների գործողությունների արդյունք էր, որոնք առաջնորդվում էին արևմտյան աշխարհի տեխնիկական, մշակութային և քաղաքական ձեռքբերումների ընդօրինակմամբ: Այդ հանգամանքն այդ ժամանակ բացասական տրամադրություններ առաջացրեց մուսուլմանական հասարակության մեջ⁸: Եվրոպական արժեքների տարածումը, Եվրոպայի ռազմական հզորության վերելքը և Օսմանյան կայսրության թու-

⁷ Ал-Джабарти, Абд ар-Рахман, Египет в период экспедиции Бонапарта (1798-1801), Москва, 1962, стр. 58-67.

⁸ Lewis B., The Middle East: a brief history of the last 2000 years- New York : SCRIBNER, 1996, p. 306.

լացումը նպաստեցին մուսուլմանական շրջանակներում բարենորոգչական գաղափարների տարածմանը: Մուսուլմանական բարեփոխության հիմնադիրները (Ջամալ Ալ-Դին Ալ-Աֆղանի, Մուհամմադ Աբդո, Աբդ Ալ-Ռահման Ալ-Քաուաքիբի և այլն) ձևավորեցին դավանաբանական հիմքերի ամրապնդման սկզբունքները, որոնցից էր նաև նոր ժամանակներում մուսուլմանական համայնքի՝ ումմայի վերելքը Ղուրանի և Սուննայի հիման վրա՝ հանդիսանալով մարդու և Աստծո միջև հարաբերությունների կարգավորիչներ: Բարեփոխիչների կողմից փորձ արվեց արմատավորել հոգևորից դեպի բանականի, ճակատագրապաշտությունից և պասիվությունից դեպի մարդու կողմից իր ստեղծագործական հնարավորությունների ընկալումը, որն ուներ աստվածային կանխորոշումների շրջանակներում ընտրության ազատություն:

Այդ ժամանակ կրթված երիտասարդությունը մուսուլմանական աշխարհում գտնվում էր մի կողմից՝ ժամանակակից և մասնավորապես արևմտյան պատկերացումների, իսկ մյուս կողմից՝ ավանդական իսլամական սկզբունքների ազդեցության տակ: Մուսուլմանական բարեփոխիչները գիտակցում էին, որ բարեփոխման համար անհրաժեշտ է իսլամ դավանողների շրջանում լուսավորության տարածում: Կրոնի վերակենդանացումը վերջիններս տեսնում էին առաջին հերթին դեպի իսլամական արմատներ և վաղ իսլամական արժեքներ վերադարձի քարոզչության մեջ: Խնդրին սրություն հաղորդեց նաև իսլամական վերածննդին նախորդած շրջանում մուսուլմանական երկրների սահմանափակ արևմտականացման ճանապարհով գնալը, ինչն ընթացավ մուսուլմանական հասարակության վերին խավերում, իսկ ստորին խավերը գերծ մնացին դրանից: Արևմտականացումը հարվածեց մուսուլմանական աշխարհի հասարակական հարաբերությո-

յուններին՝ վերածվելով ներքին լարվածության աղբյուրի⁹: Այս համատեքստում, իսլամի պաշտպանության, առավել ևս ջիհադի հայեցակարգի նկատմամբ մուսուլմանների վերաբերմունքը թույլ հիմքերի վրա էր դրված, և այդ ժամանակից սկսած իսլամական գործոնը կարևոր տեղ սկսեց զբաղեցնել մուսուլմանական հասարակական զարգացումներում, որտեղ առաջին պլան մղվեցին ոչ միայն կրոնը և Սուրբ գրքի մեկնաբանությունները, այլև՝ համամուսուլմանական պետության՝ իսլիֆայության ստեղծման ու շարիաթի դրույթների ամրագրման գաղափարները:

19-րդ դարի 70-ական թթ. մուսուլմանական աշխարհում ծագած պանիսլամական շարժումն ակտիվ շրջանառության մեջ դրեց ջիհադի հայեցակարգը՝ նպատակ հետապնդելով այդ գաղափարների ներքո միավորել մուսուլմաններին: Մերձավոր և Միջին Ասիայում ջիհադի հայեցակարգի շուրջ համախմբվեցին մուսուլմանական հասարակական լայն զանգվածները, որոնց միջև առկա հակասությունների հաղթահարման հիմք կարող էին ծառայել նաև իսլամական կարգախոսները: Այս համատեքստում յուրաքանչյուր կազմակերպություն կամ ուժ, ով օգտագործում էր ջիհադն իրենց գաղափարները քարոզելու համար, իրավունք վերապահեց իր սեփական դիրքերից մեկնաբանել ջիհադի դասական հայեցակարգը:

Ջիհադի կարգախոսներն օգտագործվեցին նաև Առաջին համաշխարհային պատերազմի տարիներին: Դա պայմանավորված էր նաև Օսմանյան կայսրությունում երիտթուրքերի կառավարության կողմից տարվող ագրեսիվ քարոզչությամբ, հատկապես կայսրության՝ պատերազմի մեջ մտնելուց կարճ ժամանակ անց՝ 1914թ. նոյեմբերի վերջին արված ջիհադի հայտարարությամբ, որն ուղղված էր ինչպես արտաքին թշնամու, այնպես էլ ներքին անցանկալի ազգերի դեմ: Սա

⁹ Նույն տեղում, էջ 299:

Ճակատագրական դարձավ հայերի և թուրքահպատակ այլ քրիստոնյաների համար, որոնք ենթարկվեցին ցեղասպանության նաև ջիհադի կարգախոսների ներքո: Կոտորածների նկարագրություններում հաճախ հանդիպում ենք այնպիսի դեպքերի, երբ հայերի վրա հարձակվող մուսուլմանները կրոնական բնույթի կոչեր էին անում¹⁰:

Առաջին համաշխարհային պատերազմի տարիներին Մեծ Բրիտանիայի և Ֆրանսիայի միջև գաղտնի բանակցությունների ընթացքում Սայքս-Պիկոյի համաձայնագրով¹¹ արաբական աշխարհի հետագա ճակատագրի որոշումը, միմյանց միջև արաբական տիրույթների վերաբաժանումն ու Օսմանյան կայսրության փլուզումը արաբական աշխարհում սկիզբ դրեցին հակազաղութային պայքարին, ազգային-ազատագրական շարժումներին, որոնց հետևանքով արդեն 20-րդ դարի 40-ական թթ. ի հայտ եկան անկախ արաբական պետությունները: Այս բոլոր գործընթացների արդյունքում, ինչպես նաև Մուստաֆա Քեմալի կողմից 1924թ. իսլամիզացիայի ինստիտուտի վերացմամբ մուսուլմանական աշխարհում սկսեցին ակտիվանալ իսլամական արմատական գաղափարները, ի հայտ գալ իսլամական արմատական գաղափարախոսությամբ առաջնորդվող կառույցներ: Այս առումով ջիհադի հայեցակարգը մշակման ենթարկվեց իսլամական վերածննդի և մուսուլմանական արմատականության մի շարք գաղափարախոսների կողմից¹²: Հասարակական-քաղաքա-

¹⁰ Գրիգորյան Հ., «Մշակութային մոդելները» որպես ամբոխի վարքի կազմակերպման ազդակներ Հայոց ցեղասպանության համատեքստում, Մերձավոր Արևելք: Պատմություն, քաղաքականություն, մշակույթ: Հոդվածների ժողովածու, VII, Երևան, 2011, էջ 98-103:

¹¹ Հովհաննիսյան Ն., Արաբական երկրների պատմություն: Հատոր IV. Անկախության և ինքնիշխանության դարաշրջան: 1918-2005թթ./, Երևան, 2007, էջ 282:

¹² Армянский вопрос. Энциклопедия / Ред. кол.: К.С. Худавердян (отв. ред.) и др.- Ереван, 1991, стр. 163.

կան և տնտեսական ոլորտներում մուսուլմանական աշխարհիկ վարչակարգերի անհաջողությունները նպաստեցին իսլամական արմատական գաղափարների տարածման և այդ գաղափարներով տոգորված կառույցների ստեղծմանը, որոնք պատրաստ էին բացահայտ և ոչ բացահայտ պայքար մղել ինչպես տեղի մուսուլման վարչակարգերի դեմ, այնպես էլ, արձագանքելով իսլամական կոչին, պայքարն իրականացնել այլ վայրերում:

Եգիպտոսում Հասան Ալ-Բաննայի կողմից 1928թ.-ին ստեղծվեց «Մուսուլման եղբայրներ» (Al-Iḥwān al-Muslimūn الإخوان المسلمون) կազմակերպությունը, որի ծրագրային դրույթներում ամրագրվեց, որ իրական իսլամը շատ արժեքներից բացի նաև ջիհադ է: Այն տրվել է մուսուլմաններին որպես պարտականություն, և մուսուլմանները չպետք է հրաժարվեն ջիհադից: Կազմակերպությունը զգալի ազդեցություն ուներ եգիպտական հասարակության տարբեր խավերի, հատկապես հետամնաց շրջանների վրա: Այն բավական լավ կազմակերպված կառույց էր, որի մոլեռանդ անդամները պատրաստ էին ամեն քայլի, այդ թվում նաև՝ ահաբեկչական¹³ գործողությունների¹⁴:

¹³ ՄԱԿ-ի ԳԱ-ի կողմից մշակված «Ահաբեկչություն» տերմինի բնորոշումը հնչում է հետևյալ կերպ՝ «Ահաբեկչությունը բնորոշվում է որպես յուրաքանչյուր անհատի կամ խմբի անօրինական և դիտավորյալ գործողություն, որը հանգեցնում է ցանկացած անհատի մահվան կամ ծանր մարմնական վնասվածքների, պետական և մասնավոր սեփականության ծանր վնասների, այդ թվում հասարակական և պետական վայրերի, հասարակական տրանսպորտի, ենթակառուցվածքների օբյեկտներին, շրջակա միջավայրին և այլն: Հանգեցնում է վերոշարադրյալ օբյեկտներին պատճառած վնասների, որոնք կարող են մեծ տնտեսական վնասի պատճառ դառնալ, երբ նման արարքի նպատակը, իր բնույթից և գործողության համատեքստից ելնելով, կայանում է բնակչությանը վախեցնելու կամ պետությանն ու միջազգային կազմակերպությանը ստիպելու կատարել կամ ձեռնպահ մնալ ցանկացած գործողություն իրականացնելուց» (Տե՛ս United Nations General Assembly, Report of the AdHoc Committee established

Կազմակերպության շարքերում առավել արմատական թևն ակտիվացավ 1950-ական թթ., երբ կառույցը դուրս մնաց Եգիպտոսի քաղաքական գործընթացներում ակտիվ դերակատարությունից: Արմատականների քննադատության հիմնական թիրախը իշխանություններն էին, եգիպտական հասարակությունում արմատացած կոռուպցիան և իշխող վարչախմբի կողմից իրականացվող բռնությունները: Արմատականների գործողություններն ուղղված էին հիմնականում պետական կառույցների դեմ՝ նպատակ ունենալով մուսուլմանական երկրներում ռազմական հեղաշրջման միջոցով հասնել իշխանափոխության:

Եգիպտոսում «Մուսուլման եղբայրներ» կազմակերպության ձևավորմամբ խնդիր դրվեց ինտելեկտուալ և մտավոր շրջանակներում ծավալված իսլամական արմատական գաղափարների քննարկումը տեղափոխել հասարակական առավել լայն զանգվածների քննարկման շրջանակ¹⁵: Իր հիմնադրման սկզբնական շրջանում (1928-1936թթ.) գործողությունների հիմքում դնելով կրոնական-հասարակական ուղղվածություն՝ «Մուսուլման եղբայրներ» կազմակերպության

by General Assembly resolution 51/210 of 17 December 1996, Sixth session (28 January-1 February 2002) Annex II, art. 2.1.): «Ցանկացած քրեական արարք, որը նպատակ ունի, կամ միտված է հասարակության, մարդկանց որևէ խմբի կամ կոնկրետ անձանց շրջանում սարսափ տարածել, չի կարող արդարացվել, անկախ քաղաքական, փիլիսոփայական, գաղափարախոսական, ռասայական, էթնիկ, կրոնական կամ որևէ այլ նկատառումներից, որոնք կարող են օգտագործվել արարքն արդարացնելու համար» (Տե՛ս 1994 United Nations Declaration on Measures to Eliminate International Terrorism annex to UN General Assembly resolution 49/60, "Measures to Eliminate International Terrorism", of December 9, 1994, UN Doc. A/Res/60/49):

¹⁴ Հովհաննիսյան Ն., Արաբական երկրների պատմություն, հ. 3, Երևան, 2006, էջ 244:

¹⁵ Տե՛ս The Encyclopedia of Islam, New Edition, Under the patronage of the international union of academies, Volume VIII, Leiden, E. J. Brill, 1995, p. 907.

հետագա ակտիվությունը կրեց քաղաքական բնույթ¹⁶, որին հաջորդեցին 1952թ.-ից Եգիպտոսում իշխանության եկած «Ազատ սպաների» կողմից կազմակերպության նկատմամբ ճնշումները ու կեղեքումները: Արդյունքում՝ 1950-60-ական թթ.-ից կազմակերպության մի շարք առանցքային դերակատարներ մահապատժի ենթարկվեցին, իսկ բազմաթիվ անդամներ հայտնվեցին բանտում: Ենթարկվելով ճնշումների և ձերբակալությունների՝ «Մուսուլման եղբայրներ» կազմակերպությունը ստիպված էր տեղափոխվել և իր կենտրոններն ու կառույցները հիմնել ոչ միայն այլ մուսուլմանական երկրներում, այլև աշխարհի այլ հատվածներում: Այն աստիճանաբար վերածվեց ցանցային կառույցի՝ տարածելով իսլամական արմատական գաղափարները¹⁷: Այս գաղափարներով տոգորված զանգվածը արձագանքեց 20-րդ դարի վերջում իրականացվող իսլամական կոչերին՝ անմասն չմնալով մուսուլմանական աշխարհում ծավալված գործընթացներից, իսկ Եգիպտոսում կազմակերպության ձախողման պատճառների գիտակցումն ու դրանցից դասեր քաղելը հետագայում կանխորոշեցին իսլամական արմատական տարբեր հոսանքներում նույնիսկ այսօր նկատելի հիմնական միտումները¹⁸:

Արմատականների համար որպես գաղափարական հիմք հանդիսացան եգիպտացի Սայիդ Կուտբի աշխատությունները: Հատկապես նա մշակեց անհավատության մեջ մեղադրանքի և աշխարհից հեռանալու (Al-Takfir wa al-Higrah- التکفير و الهجرة) հայեցակարգի սկզբունքները, որոնց էությունը կայանում էր նրանում, որ աշխարհի կողմից, որպես իշխանության աղբյուր, շարիաթի մերժումը պատճառ էր հանդիսանում ջա-

¹⁶ St' u The Encyclopedia of Islam, New Edition, Under the patronage of the international union of academies, Volume III, Leiden, E. J. Brill, 1986, p. 1068.

¹⁷ Pargeter A., The New Frontiers of Jihad: Radical Islam in Europe. London: I. B. Tauris, 2008, p. 22.

¹⁸ Кепель Ж., Джихад: Экспансия и закат исламизма, Москва, 2004, стр. 35.

հիլիայի (մինչիսլամական բազմաստվածության ժամանակաշրջանի) համար¹⁹: Ըստ Կուտբի՝ ժամանակակից աշխարհը գտնվում էր ջահիլիայի շրջանում, իսկ վերջինը, մարդկանց տալով ազատություն, դարձնում էր նրանց մյուսների ստրուկ²⁰: Կուտբը մարդկությունը բաժանում էր ոչ թե մուսուլմանների և ոչ մուսուլմանների, այլ մուսուլմանների, որոնք խստագույնս հետևում էին շարիաթի նորմերին, և անհավատների, որոնց միջև չէր կարող փոխզիջում և հաշտեցում լինել: Ըստ Կուտբի՝ «Դարալ-Իսլամի» մեջ էին մտնում այն պետությունները, որոնց օրենքը շարիաթն էր, իսկ մյուսները՝ «Դարալ-Հարբ» էին: Կուտբը մերժում էր ազգայնականությունն ընդհանրապես, իսկ աշխարհիկ գաղափարախոսությունը դիտարկում էր որպես կռակաշտություն, որը Ղուրանի դրույթների համաձայն, ամենամեծ մեղքն էր համարվում: Ըստ Կուտբի՝ մուսուլմանի համար ազգայնականությունն իսլամին և մուսուլմանական համայնքին պատկանելու մեջ էր կայանում, իսկ բոլոր սոցիալական խնդիրները լուծելի էին միայն Ղուրանի հիման վրա²¹: Սոցիալիզմը, կոմունիզմը և կապիտալիզմը նա համարում էր ջահիլիայի բարձրագույն մակարդակներ, քանի որ այդ աշխարհայացքները հիմնվում էին հոգևորի նկատմամբ նյութականի գերակայության վրա, իսկ իսլամը հիմնվում էր բոլոր հոգևոր, բարոյական, հասարակական և տնտեսական տարրերի միասնության վրա²²: Ըստ Կուտբի՝ երբ ճանապարհին կային խոչընդոտներ և հայտնվում էին նյութական ներգործության գործոններ, ապա

¹⁹ Bouzid A., *Man, Society, and Knowledge in the Islamist Discourse of SayyidQutb*, Blacksburg, 1998, p. 99.

²⁰ Sivan E., *Radical Islam//Medieval Theology and Modern Politics*, New Haven, 1985, p.128.

²¹ Qutb S., *Al-Taṣauīr Al-Fana fi al- Qurān*, Dar Al-Mūaraf, Al-Qāhira, 1994, էջ 8.

²² Отечественные записки – Публикация: Модернисты и фундаменталисты. N 5 2003, стр. 304-306.

անհրաժեշտություն էր առաջանում դրանք ոչնչացնել առաջին հերթին ուժով²³: Կուտբի ջիհադի գաղափարախոսությունը անցումային բնույթ ուներ, որը սկսվում էր գաղափարական պայքարից և ավարտվում ռազմական բախմամբ՝ ազատելով մարդուն ստրկությունից²⁴: Ըստ Կուտբի՝ եթե բռնի ուժի միջոցով տարվող պայքարը չէր հասունացել, ապա պետք է իրականացվեր ջիհադի հետևյալ տեսակը. նախ պետք է մուսուլման առաջամարտիկները համախմբվեին մեկ միասնական առաջնորդի հովանու ներքո, ապա սկսեին գաղափարական պայքար ջախիլիայի վարչախումբը տապալելու համար: Կուտբը նշում էր նաև անհավատների կողմից գլխահարկի (ջիզիա) վճարման սկզբունքի մասին՝ շեշտելով, որ ջիզիայի վճարման դեպքում անհավատը չէր ընդդիմանում իսլամին ու նրա կողմից առաջ քաշված սկզբունքներին²⁵:

Արմատական գաղափարների տարածման գործում իր ակտիվությամբ Հնդկաստանում աչքի ընկավ Սայիդ Աբու Ալա Մաուդուդին, ով 1948թ. հիմնադրեց «Ալ-Ջամաա ալ-Իսլամիա» (Al-Gamā' at al-Islāmīyat, الجماعة الإسلامية) կազմակերպությունը: Մաուդուդին, քննադատելով արևմտյան ազդեցությունը նոր սերնդի վրա, նշում էր, որ վերջինիս համար անհնարին էր դարձել անկախ միտքը և ինքնուրույն դիտարկումները, քանի որ դրանք ճնշվել էին արևմտյան գերակայության կողմից: Ըստ Մաուդուդիի՝ այս ճգնաժամից դուրս գալու համար պետք էր իսլամականացնել հասարակությունը, բայց, ի տարբերություն Սայիդ Կուտբի, որն առաջարկում էր իսլամականացումը սկսել ներքևից, Մաուդուդին կոչ էր անում այն իրականացնել հասարակության վերին շերտե-

²³ Qutb S., Mualimfi al-Ṭarīq, էջ 18. (<http://www.twhed.com/books/sayed-kttp/m3alm.pdf>).

²⁴ Նույն տեղում, էջ 40. (<http://www.twhed.com/books/sayed-kttp/m3alm.pdf>).

²⁵ Qutb S., In the Shade of the Qur'an, vol. 8: Surah 9 (Leicestershire, UK, 2003) pp. 120-123.

րից²⁶: Ըստ նրա՝ ջիհադը պետք է լիներ կյանքի բարձրագույն գոհաբերությունը, որը պետք է փոխանցվեր բոլոր մուսուլմաններին: Եթե մուսուլմանական երկիրը հարձակման էր ենթարկվել ոչ մուսուլմանական երկրի կողմից, ապա, ըստ Մաուդուդիի, բոլորը պետք է ջիհադ հայտարարեին հարձակվողի նկատմամբ²⁷:

Ալ-Մաուդուդին ջիհադ էր համարում նաև հրապարակումների և լայն քարոզչության միջոցով հասարակական կարծիքի ձևավորման վրա ազդելը²⁸: Նրա համար ջիհադը ոչ միայն մուսուլմանի ներքին կատարելագործմանը նպաստող չափորոշիչ էր, որի արդյունքում իսլամական սկզբունքներով առաջնորդվող մարդը կարող էր ստանալ Աստծո համակրանքը, այլև երկրի վրա վերջինիս թագավորության հաստատումն ապահովող իշխանության ձևավորման համար մղվող պայքար, որի իրականացման ճանապարհին սեփական նպատակներին հասնելու համար մուսուլմանները պետք է պատրաստ լինեին հաղթահարել ցանկացած խոչընդոտ²⁹:

Հասան Ալ-Բաննայի, Կուտբի և Մաուդուդիի գաղափարները տարածվեցին մուսուլմանական աշխարհում և շատ հայտնի (արմատական և չափավոր) իսլամական խմբավորումների առաջնորդներ, տոգորվելով նրանց կողմից առաջ քաշված իսլամի, իսլամական հեղափոխության և ջիհադի գաղափարներով, կոչ էին անում գնալ դեպի իսլամական ավանդույթները՝ դիմակայելու Արևմուտքի մարտահրավերներին: Արևմուտքը բնորոշվեց որպես Արևելքում քաղաքական, տնտեսական և կրոնամշակութային շահեր ունեցող թշնամի,

²⁶ Парфри А., ExtremeIslam: Аллах не любит Америку. FeralHouse 2001, стр. 65.

²⁷ St. u Bonney R., նշվ. աշխ., էջ 208-209.

²⁸ Al-Mawdūdī A., Wağibal- Šabābal-Islamīal-İuwīm, Makātal-Maqāramat, 1381, էջ 26-27.

²⁹ Al-Maududi A., The Process of Islamic Revolution: Islamic Publications Ltd, Lahore, 1980, (8-e e'd), p. 23.

հետևաբար պետք էր ջիհադ իրականացնել այն մուսուլմանական վարչախմբերի դեմ, որոնք պաշտպանում էին Արևմուտքին³⁰:

Արևմտյան հեղինակներից Դավիթ Քիբլը մուսուլմանական հոսանքները բաժանում է երեք հիմնական ուղղությունների՝

1. Առաջին ուղղության հիմքում ընկած է դավանաբանական սկզբնաղբյուրը, որի մի ծայրում ներկայացված է մոդեռնիստներով, իսկ մյուսում՝ արմատականներով, որոնք ձգտում են դեպի իսլամի հիմնական սկզբունքները:

2. Երկրորդ ուղղության կողմնակիցները, ըստ Քիբլի, առաջնորդվում են իսլամի՝ որպես հավատացյալի անձնական խնդրի դրույթներով:

3. Երրորդ ուղղությունը ներկայացված է ռազմաքաղաքական խմբավորումներով, որոնք զինված պայքարը համարում են նպատակներին հասնելու օրինական ճանապարհ³¹:

Իսլամական արմատականություն (Ֆունդամենտալիզմ³²).
Այս հասկացության գիտական հիմնավորման և նրա զանա-

³⁰ Esposito J.L., *Unholy War. Terror in the Name of Islam*, Oxford: Oxford University Press, 2002, pp. 51-60.

³¹ Kibble D.G., *Understanding Islamic Fundamentalism. Military Review* (US Army Publication), Sept.-Oct. 1995, p. 41.

³² Ֆունդամենտալիզմ հասկացությունը ձևավորվել է ԱՄՆ-ում քրիստոնեության բողոքական ուղղության մեջ: 1895 թ. Նիագարայում տեղի ունեցած Աստվածաշնչյան կոնֆերանսում հոգևորականների մի խումբ առաջ քաշեց 5 հիմնական «ֆունդամենտալ» սկզբունքները: Այդ սկզբունքները 1910 թ. հաստատեց Պրեսբիտերական գլխավոր ասամբլեան և ընդունեցին մի շարք այլ պահպանողական կրոնական կազմակերպություններ: 1909-1915 թթ. Կալիֆորնիայում Ռ. Թորրին և Լ. Դիկսոնը տպագրեցին 12 հատորից բաղկացած հոդվածների ժողովածուն «The Fundamentals» անվամբ, որտեղ մեկնաբանվում էին այդ թեզերը: 1919թ. այդ սկզբունքները առավել ընկալելի և ըմբռնելի դարձնելու համար 12 հատորը հավաքեցին 4 հատորի մեջ և շարունակեցին դրա տարածումը, հիմնականում անվճար, ամբողջ ԱՄՆ-ով և աշխարհով մեկ: Բողոքականության մտածողության տրամաբանությունը, որը հիմնվել էր բողոքականության հիմնադիրներ Մ.

զան դրսևորումների դասակարգման վերջնական տարբերակում դեռևս չկա: Հետազոտությունների ընդհանրական եզրակացությունն այն է, որ իսլամում արմատականությունը հասկացվում է որպես քաղաքական իշխանություն ձեռք բերելու համար իսլամական զանազան խմբավորումների կողմից պայքարի այնպիսի մեթոդների կիրառում, որոնք միջազգային իրավունքի տեսակետից դիտվում են օրենքի սահմաններից դուրս³³: Սակայն, դրան զուգահեռ պետք է փաստել, որ կան իսլամական արմատականությանն ու վերջինիս հետ կապված երևույթների, այդ թվում ջիհադի հայեցակարգին վերաբերող դրույթների գնահատման և մեկնաբանման յուրահատկություններ:

*Մալաֆիականություն*³⁴. Այս տերմինով կարելի է բնորոշել մուսուլմանական հոսանքների և աստվածաբանների ընդհա-

Լյութերի, Ժ. Կավլինի, Ջ. Նոկսի և մյուսների կողմից կառուցվել է դեպի առաջնաստեղծ վիճակ քրիստոնեական հավատքի հիմքերի վերադարձի, քրիստոնեությանը խորթ մշակութային և քաղաքական սկզբունքներից հրաժարվելու, մոդեռնիստական ներգործություններից ազատվելու, Սուրբ Գրքի բառացի ընկալման շուրջ՝ ընթանալով դեպի անապական ուղղափառություն, որպես հավատքի սկզբնաղբյուր կամ դավանանքի հիմք: 1919թ. Ֆիլադելֆիայում հիմնվեց համաշխարհային քրիստոնեական ֆունդամենտալիստական ասոցիացիան, որի անդամները մեղադրեցին «մոդեռնիստներին» և «լիբերալներին» քրիստոնեական արժեքների և Ավետարանի նսեմացման մեջ: Երկրորդ համաշխարհային պատերազմից հետո ամերիկյան ֆունդամենտալիստները իրենք իրենց կոչեցին ավետարանչականներ, իսկ ֆունդամենտալիզմ տերմինը մնաց շրջանառության մեջ և իր նեղ իմաստով մեկնաբանվում է որպես աստվածաբանական շարժում, որը նպատակաուղղված է պահպանելու այն ամենը, ինչն իրենից ներկայացնում է քրիստոնեության հիմքը (ֆունդամենտ) (տե՛ս Филатов С. Б., «Фундаментализм» Возвращение к основам: Протестантский фундаментализм, Москва, 2003, стр. 109-126):

³³ Исламский экстремизм и фундаментализм как угроза национальной безопасности России, Научный отчет Российского института стратегических исследований / Под. Общ. ред. Е. М. Кожокина, Москва, 1995, стр. 14.

³⁴ Մալաֆիականությունը (Ալ-Մալաֆալ-Մալիհուն - السلف المالحون) իսլամական բարեփոխության նոր հոսանք էր, որը ձևավորվեց Եգիպտոսում 19-րդ

նուր այն ուղղությունը, որն իսլամի գոյության տարբեր ժամանակահատվածներում հանդես է եկել նոր ձևավորված մուսուլմանական ումմայում ապրող մուսուլմանների կենցաղով և դավանական կենսակերպով առաջնորդվելու կոչերով: Այս ուղղությունը հանդես է գալիս իսլամական ուսմունքում և մուսուլմանի ամենօրյա կյանքում որևէ նորարարության (բիդա) դեմ՝ սկսած Ղուրանի խորհրդանշական-այլաբանական մեկնաբանությունից մինչև Արևմուտքի հետ հարաբերությունների արդյունքում իսլամում հայտնված գանազան նորարարությունները: Այսպիսով՝ իսլամում սալաֆիական գանազան հոսանքները դավանական խնդիրների լուծման մեջ առաջնորդվում են «Ահլ ալ-Սալաֆի» (՝ Ahl al-Salaf- أهل السلف) փորձով³⁵: Սալաֆիականությունն ընկած էր նաև 18-րդ դարում Արաբական թերակղզում ծագած վահաբական շարժման գաղափարական հիմքում:

*Վահաբականություն*³⁶. 18-րդ դարի կեսին Արաբական թերակղզում Մուհամադիին Աբդ Ալ-Վահաբի կողմից հիմնված վահաբական շարժումը նույնպես կարելի է դիտարկել ավանդական իսլամին այլընտրանք՝ իսլամի մաքրագրծման տրամադրությունների համատեքստում: Ձևավորվելով որպես կրոնի մաքրագրծմանն ուղղված հոսանք՝ վահաբականությունը հետագայում վերածվեց մուսուլմանական աշխարհի գաղափարական-քաղաքական ազդեցիկ գործոնի, որի

դարի վերջում, և որի նպատակն էր իսլամի վերադարձը դեպի Մուհամադ մարգարեի, առաջին չորս խալիֆների և ուղղափառ նախնիների ժամանակաշրջանի իսլամական ավանդույթները (Տե՛ս The Encyclopedia of Islam, New Edition, Under the patronage of the international union of academies, Volume VIII, Leiden, E. J. Brill, 1995, p. 900):

³⁵ Makdisi, G. The Conflict of Traditionalism and Modernism in the Muslim Middle East, Texas.1966, p. 56.

³⁶ Վահաբականություն՝ 18-րդ դարի կեսին Արաբական թերակղզում հիմնադրված կրոնական շարժում (տե՛ս The Encyclopedia of Islam, New Edition, Under the patronage of the international union of academies, Volume XI, Leiden, E. J. Brill, 2002, p. 39):

հիմքում հաճախ դրվում էին առավել ծայրահեղ տրամադրությունները: Աստիճանաբար մուսուլմանական հասարակական գիտակցության մեջ ներդրվում էր նաև այն ըմբռնումը, որ շատ արմատական մուսուլմանական հոսանքներ վահաբականության հետ ոչ մի առնչություն չունեն³⁷:

Մուհամմադ իբն Աբդ Ալ-Վահաբը մուսուլմաններից պահանջում էր հետևել Ղուրանի և Սուննայի սկզբունքներին, որովհետև նրանց տեքստը պարզ էր և համապարփակ: Ըստ Իբն Աբդ Ալ-Վահաբի՝ ճշմարտությունն Ալլահին էր, իսկ աստվածաբանների խոսքերը համայնքի մասին, որոշ բաներ արգելող կամ որոշ բաներ թույլատրող իրավաբան-ֆակիհների կարծիքները, փաստարկներ չէին մուսուլմանների համար, քանի որ նրանք ունեին Ղուրան և Սուննա: Յուրաքանչյուրն ուներ «իջթիհադի» (Iğtihad-اجتهاد)³⁸ իրավունք, եթե նապատրաստված էր դրա համար, և օգտվելով դրանից պետք է իմաստություն քաղեր, որը առկա էր Ղուրանում և Սուննայում՝ ընդգծելով, որ հավատքն այն էր, ինչ նկարագրվել էր Աստծո գրքում նրա մարգարեի լեզվով, առանց խեղաթյուրման ու ապականման³⁹: Քանի որ պարտավորեցնողը միայն Աստծո խոսքն էր, ապա պարտադիր չէին մուսուլման հեղինակությունների դատողությունները Սուրբ տեքստերը ճիշտ ըմբռնելու և դրանց վերաբերյալ դատողություններ անելու համար: Վահաբական ուսմունքի տարածման հիմնական միջոցներից համարելով զինված պայքարը՝ վահաբականները մասնանշում էին ջիհադի տարբեր տեսակներ, որոնցում

³⁷ Мюриэль Э., Ваххабизм и фундаментализм: термины-«страшилки». Центральная Азия и Кавказ, Стокгольм, 2000. N1(7)., стр. 133.

³⁸ «Իջթիհադը» մուսուլման աստվածաբանի իրավական-աստվածաբանական խնդիրների պարզաբանմանն ու լուծմանն ուղղված գործունեությունն է՝ սկզբունքների, մեթոդների, փաստարկների համակարգի կիրառմամբ (տե՛ս և Ислам: Энциклопедический словарь., Москва, 1991, стр. 91):

³⁹ Al-WhābM., ' Qīda (St' u http://www.aborashed.com/2009/02/blog-post_25.html).

առաջնային տեղ էր զբաղեցնում ջիհադն ուղղված անհավատների դեմ:

Մեր կարծիքով արմատականություն հասկացության բավականին հաջողված բնորոշումներից է ռուս հետազոտող Ա. Վ. Մալաշենկոյի կողմից առաջ քաշված այն տեսակետը, համաձայն որի՝ «Արմատականությունը քաղաքակրթական կոնստանտի արտահայտման ձև է, որի բնույթը կայանում է սեփական քաղաքակրթության ֆունդամենտալ հիմքերի վերակենդանացման մեջ, դրա մաքրագերծումը խորթ նորարարություններից»⁴⁰:

Վերոշարադրյալի համատեքստում տարբերություն է դրվում մի կողմից՝ արմատականների, որոնք կոչ են անում վերադառնալ դեպի իսլամական ավանդույթները, իսկ մյուս կողմից՝ սալաֆիականների միջև, որոնց՝ Ղուրանի տառացի մեկնաբանությունը հանգեցնում է բռնի գործողությունների: Այս համատեքստում վերջիններս կարող են բաժանվել՝ չափավորների և ծայրահեղականների⁴¹:

20-րդ դարի վերջին քառորդում իսլամական արմատական գաղափարների տարածման վրա երկու գործոն ևս մեծ ազդեցություն ունեցան.

1. 1979թ.-ին Իրանում Ռուհոլլահ Մուսավի Խոմեյնիի գլխավորությամբ տեղի ունեցած իսլամական հեղափոխությունը:

2. 1970-ական թթ. կեսերից արաբական երկրների կողմից արաբա-իսրայելական պատերազմի ժամանակ նավթային էմֆարգոյի կիրառումը պատճառ դարձավ նավթի գների բարձրացման, ինչի հետևանքով ավելացան նավթային երկրների շահույթները: Դրամական մեծ հոսքերը հնարավորություն տվեցին նավթային հսկայական պաշարներ ունեցող Սաուդյան Արաբիային մեծ գումարներ ներդնել ինչպես տա-

⁴⁰ Малашенко В., Мусульманский мир СНГ, Москва, 1996, стр. 10-11.

⁴¹ Taheri A., Holy Terror: The Inside Story of Islamic Terrorism. SphereBooksLtd, London, 1989, pp. 12-13.

րածաշրջանում, այնպես էլ նրա սահմաններից դուրս իսլամի վահաբական գաղափարների տարածման համար:

Իրանի իսլամական հեղափոխության առաջնորդ Խոմեյնիին հաջողվեց հեղափոխություն իրականացնելու համար Սուհամեդ Ռեզա շահ Փեհլեվիի վարած արևմտամետ քաղաքականության դեմ միավորել հասարակության լայն շերտերին: Ըստ Խոմեյնիի՝ մուսուլմանները պետք է միավորվեն, որպեսզի կարողանան պայքարել իսլամի թշնամիների դեմ: Նա համոզված էր, որ իսլամական օրենքներն ամբողջական և համապարփակ են բոլոր ժամանակների համար⁴²:

Խոմեյնին առաջ քաշեց «Ուիլայաթ ալ-Ֆակիհ» (Ֆակիհների կառավարում՝ ولاية الفقيه- Wilaiat al-Faqih)⁴³ սկզբունքը, որը բարձրագույն իշխանությամբ էր օժտում երկրի գերագույն հոգևոր առաջնորդին՝ տվյալ դեպքում՝ իրեն: Խոմեյնին արժևորում էր ջիհադի գաղափարախոսությունը, և նրա կողմից բազմիցս մատնանշվել է այդ գաղափարախոսության կարևորությունը այնպիսի իրադարձությունների ժամանակ, ինչպիսիք են իրան-իրաքյան պատերազմը և այլն: Իրանում՝ իմամ Խոմեյնիի ժամանակաշրջանում (1979-1989 թթ.), «ջիհադ» տերմինը բավական լայն կիրառություն ուներ և օգտագործվում էր զանազան իմաստներով՝ երկրում տեղի ունեցող իրադարձություններին տալով միաստիկական նշանակություն⁴⁴ (հարկ է փաստել, որ ջիհադի կիրառման վերաբերյալ շիայական իսլամում առկա յուրահատկությունն այդ գաղա-

⁴² Имам Хомейни, Последнее послание: политико-религиозное завещание, Тегеран, 1997, стр. 54.

⁴³ Ըստ շիայական ուսմունքի՝ տասներեքերորդ իմամի անհետացումից հետո մուսուլմանական համայնքի ղեկավարումն իրականացնում են հիշյալ ուսմունքի ամենագիտակից և ամենաարժանավոր ներկայացուցիչները՝ ֆակիհները (տե՛ս Имам Хомейни, Последнее послание: политико-религиозное завещание, Тегеран, 1997, стр. 179):

⁴⁴ Армянский вопрос, Энциклопедия / Ред. кол.: К.С. Худавердян (отв. ред.) и др.- Ереван, 1991, стр. 163.

փարախոսությանն ու դրան վերաբերող շիա աստվածաբանների ֆեթվաներին տալիս է խորհրդատվական բնույթ⁴⁵), իսկ ավելի ուշ շրջանում այաթոլլահ Ալի Խամենեին ջիհադը Ղուրանի հետ միասին դասում էր իսլամի արժեհամակարգային հիմքերի շարքում, որոնք օգնում էին մուսուլմաններին դիմակայել ռազմական, տնտեսական և մշակութային բռնությանը⁴⁶: Իրանի Իսլամական Հանրապետության կողմից առաջ քաշվեց այն գաղափարը, որ մուսուլմանական աշխարհը պետք է գնա իր սեփական ճանապարհով՝ առաջնորդվելով իսլամական նորմերով⁴⁷:

Խոմեյնիի կողմից արձակված՝ բրիտանացի գրող Սալման Ռուշդին մահվան դատապարտող ֆեթվան մի յուրօրինակ փորձ էր վերացնել Իրանի իսլամական հեղափոխության մեկուսացումը մուսուլմանական աշխարհի ներսում և նրանից դուրս⁴⁸: Իսլամական հեղափոխության հաղթանակը դարձավ 20-րդ դարի վերջին քառորդի մուսուլմանական հասարակական ցնցումների ամենավատ ցուցիչներից մեկը:

Չնայած սուննիների և շիաների միջև առկա հակասություններին՝ շիայական Իրանում տեղի ունեցած զարգացումները մեծ ոգևորություն առաջացրին ամբողջ մուսուլմանական աշխարհում, այդ թվում՝ սուննիների շրջանում: Խոմեյնիի կողմից իսլամական հեղափոխության արտահանման քաղաքականության փորձ արվեց, ինչն անհանգստացրեց

⁴⁵ Ըստ շիայական ուսմունքի՝ պատերազմ կարող է հայտարարել միայն իմամը, որը թաքնված է, հետևաբար ջիհադ իրականացնելը հետաձգվում է, մինչև իմամի ի հայտ գալը, (տե՛ս The Encyclopedia of Islam, New Edition, Under the patronage of the international union of academies, Volume II, Leiden, E. J. Brill, 1991, p. 539.):

⁴⁶ Аятолла Хаменеи, Борьба с культурной агрессией: Свет исламской революции-речи и выступления Руководителя Исламской республики Иран// Москва, 2000, стр. 197.

⁴⁷ Имам Хомейни, Последнее послание: политико-религиозное завещание, Тегеран, 1997, стр. 52-57.

⁴⁸ St`u Кепель Ж., նշվ. աշխ., էջեր 134-135.

ԱՄՆ-ին և մի շարք մուսուլմանական երկրներին, հատկապես՝ Մաուդյան Արաբիային, որը քայլեր ձեռնարկեց իր ազդեցությունը մուսուլմանական երկրներում ուժեղացնելու ուղղությամբ: Այս իրողությունը ստիպեց Մաուդյան Արաբիային, որի համար իսլամական Իրանը դարձել էր տարածաշրջանային գլխավոր հակառակորդ, ավելի մեծ գումարներ ներդնել սեփական գաղափարների տարածման ուղղությամբ⁴⁹:

Իսլամական գործոնի ակտիվացումն իրականացվեց երկրներ համակարգի պայմաններում: Այս համատեքստում, XX դարի վերջին քառորդում իսլամական գաղափարական տարածությունում միասնականության բացակայությունը, այստեղ առկա տարաբնույթ հակասությունները հանգեցրին նրան, որ համաշխարհային երկու բևեռները՝ և՛ ԽՍՀՄ-ը, և՛ ԱՄՆ-ը, փորձում էին օգտագործել իսլամական աշխարհի երկրներն ու մուսուլմանական կազմակերպություններն՝ իրենց սեփական շահերին ծառայեցնելու համար:

Արաբական մի շարք երկրներում (օր. Եգիպտոս, Իրաք և այլն), ներքին անհանգստությունների և Իրանի ազդեցության ավելացման մտավախություն կար, որտեղ սկսեցին ճնշվել ներքին կրոնական հոսանքները, ինչը նպաստեց քաղաքականապես ակտիվ «իսլամական ընդհատակի» առաջացմանը: Վերոհիշյալ երկրների վարչակարգերի կողմից իրականացվող բռնությունների պայմաններում ընդդիմադիր իսլամական արմատականները հաճախ ստիպված էին հեռանալ այլ երկրներ (Մաուդյան Արաբիա, Հորդանան, Եվրոպական երկրներ և այլն): Հետաքրքրական էր, որ Մադամ Հուսեյնի իրաքյան աշխարհիկ վարչակարգը սիրիական շատ ընդդիմադիր իսլամականների (հատկապես սիրիական «Մուսուլման եղբայրներին», որոնք 1982 թ. Համալյում բռնի ճնշվեցին Հա-

⁴⁹ Rekness, E., The Terrorist Connection - Iran, the Islamic Jihad and HAMAS.- Justice.- May 1995.- Vol.5.- <http://www.fas.org/irp/world/para/docs/950500.htm>.

Ֆեզ Ալ-Ասադի վարչակարգի կողմից⁵⁰) հնարավորություն տվեց հաստատվել Իրաքում՝ նպատակ ունենալով դրանով թուլացնել բաասական հակառակորդներին Միրիայում: Ինչ վերաբերում է պաղեստինյան հիմնախնդրին, ապա իսլամական արմատականները այն դիտարկում էին որպես մուսուլմանական աշխարհի «ստորացում»: Արդյունքում շատ աֆրիկյան և ասիական երկրներում կրոնական կարգախոսների ներքո առաջացան ծայրահեղ արմատական կազմակերպություններ և ռազմական խմբավորումներ («Ջիհադ», ալժիրյան «Իսլամական փրկության ճակատ», պակիստանյան «Ջամաա ալ-Ֆուկրա» և «Հարաքաթ ալ-Անսար», պաղեստինյան «ՀԱՄԱՍ», «Իսլամական ջիհադ», լիբանանյան «Հիզբալլահ» և այլն), որոնք հիմնականում գաղտնի էին գործում՝ հաճախ իրենց գործողություններով ընդդիմանալով պետությանն ու «պաշտոնական իսլամին»⁵¹: Այս կազմակերպությունների գործունեությունը պայմանավորված էր մի քանի հանգամանքով: Նախ այս կազմակերպությունների և իրենց «հյուրընկալած» պետության հարաբերությունների բնույթով, այսինքն՝ իշխանությունների նկատմամբ նրանց ընդդիմադիր լինելու աստիճանով, որը կարող էր փոփոխվել իշխանության մարմիններում նրանց անմիջական ներկայությունից (օրինակ գործունեություն խորհրդարանում) մինչև իշխանությունների

⁵⁰ Միրիայում 20-րդ դարի 50-ական թթ. սիրիական խորհրդարանի աշխատանքներին ներգրավված էին նաև «Մուսուլման եղբայրներ» կազմակերպության ներկայացուցիչները, սակայն 70- ական թթ. կեսերից՝ հատկապես 1976-1982 թթ.-ին, «Մուսուլման եղբայրներ» կազմակերպությունը ռազմական ճանապարհով փորձում էր հեռացնել Հաֆեզ Ալ-Ասադին իշխանությունից, մինչդեռ, ջախջախվեց վերջինիս կողմից (տե՛ս Ахмедов В., Пути эволюции арабского общественного сознания в контекстеновых региональных реалий и политических преобразований на Арабском Востоке, Институт Ближнего Востока, www.iimes.ru/?p=8481 (Մուսը՝ հունվարի 25, 2013 թ.)):

⁵¹ Полонский В., Григорьев А. Джихад всему миру // Общая газета.- 1995, N17).

հանդեպ բացահայտ պայքար: Նրանց գործողություններն ուղղված էին առաջին հերթին մուսուլմանական երկրների աշխարհիկ վարչակարգերի դեմ, որոնք, ըստ իսլամականների, ենթարկվում էին Արևմուտքին և շեղվել էին իսլամական ճշմարիտ ուղղուց: Վերոհիշյալ խմբավորումների մեջ առկա առավել արմատական թևն իր մեջ ներառում էր մուսուլմանական վարչակարգերի դեմ ակտիվ պայքարող բազմաքանակ խմբավորումներ, որոնք պատրաստ էին պայքարել հանուն իսլամական ումմայի հաստատման, ընդ որում, թույլատրելի էր ուժի կիրառումը, որպեսզի հաղթահարվեին այս ճանապարհին առկա բոլոր խոչընդոտները: Հետագայում այս տրամաբանությունը, որը արդարացնում էր այլադավանի կամ ուղղակի ընդդիմադիրի սպանությունը, դրվեց այսպես կոչված «մուսուլման ֆունդամենտալիստների» ծայրահեղական գործողությունների հիմքում⁵², որոնք ոչ միայն ցանկանում էին հասնել իսլամական ումմայի հաստատմանը, այլև ձգտում էին համաշխարհային մասշտաբով իսլամականացմանն ու շարիաթի նորմերի հաստատմանը:

«Ջիհադի» հայեցակարգն ակտիվորեն օգտագործվեց գրեթե ողջ ոչ պետական իսլամական կազմակերպությունների կողմից գործնական խնդիրներ լուծելու համար: Եգիպտական «Իսլամական ջիհադ» կազմակերպության առաջնորդներից Մուհամմադ Աբդ Ալ-Սալամը կոչ էր անում տապալել մուսուլմանական երկրներում իշխող վարչակարգերը, քանի որ այդ երկրներում իշխում են հանցագործներ, չնայած որ նրանք մուսուլմանական անուններ են կրում⁵³:

Միջազգային իսլամական արմատական կառույցների շրջանում բավական ազդեցիկ դիրքեր ունի Պակիստանում դիաբանդական ուղղության ներկայացուցիչ Մաուլանա

⁵² Милославский Г., Ал-Ваххабийя. Ислам, Энциклопедический словарь, Москва, 1991, стр. 51.

⁵³ St. u Amāra M., նշվ. աշխ., էջ 138-139.

Իլիասի (1885-1944 թթ.) կողմից 1927 թ. ստեղծված «Ջամաաթ ալ-Թարիդ» կազմակերպությունը: Չնայած այն հանգամանքին, որ այն ունի հսկայական թվով անդամներ և կողմնակիցներ, ներկայացված է գրեթե ամբողջ աշխարհում և չափազանց ազդեցիկ է, նրա գործունեությունը գրեթե աննկատ է մնացել: Պատճառն այն է, որ այս կազմակերպությունը շատ խիստ կերպով թաքցնում է իր իսկական բնույթը: Այս նպատակին են ծառայում նրա բավականին ամորֆ կառուցվածքը, ՋԼՄ-ների հետ շփումից խուսափելը, ինչպես նաև կազմակերպության կողմից կատարվող հրապարակումների բացակայությունը: Կազմակերպության կողմից երբեք բացահայտ կերպով որևէ հետաքրքրություն կամ շահագրգռվածություն չի դրսևորվել քաղաքական գործունեության նկատմամբ, ինչը նպաստել է նրան, որ պետությունների օրինապահ մարմինները իմաստ չեն տեսել ավելի մոտ ծանոթանալու այս կազմակերպության գործունեությանը:

«Ջամաաթ ալ-Թարիդ»-ը ինչպես նաև նրանից հետո և նրա ազդեցության տակ ստեղծված մի քանի այլ արմատական կազմակերպություններ, ջանք ու եռանդ չէին խնայում իսլամի՝ իրենց տեսակետից, միակ մաքրությունը պահպանած ձևը, այն է՝ սուննիական իսլամի ծայրահեղական մեկնաբանությունը տարածելու համար: Գրեթե ամենուրեք տարածված լինելով՝ նրանք քարոզում են սուննիականության շրջանակներում ծնված ծայրահեղական գաղափարներ, որոնք վերջին շրջանում իրենց գործնական մասում համարյա նմանվել են վահաբականության «ջիհադի» գաղափարախոսությանը: Ծայրահեղականության ճանապարհին կանգնած երիտասարդ մուսուլմանների զգալի մասն իր առաջին քայլերն արել է՝ մտնելով «Ջամաաթ ալ-Թարիդ»-ի մեջ⁵⁴:

⁵⁴ Հովհաննիսյան Դ., Ժամանակակից ծայրահեղ իսլամիստական կուլյցների ակունքները («Ջամաաթալ-Թարիդ»-ը), «Հանրապետական», Երևան, 2003, թիվ 7, էջ 36-44:

«Զիհադի» իրականացման իր ուրույն համակարգն է ներկայացրել եգիպտական «Թաքֆիր ուա ալ-Հիջրա» կազմակերպության գաղափարախոս Ահմադ Մուստաֆա Շուքրին: Նա մուսուլմաններին «ջիհադ» սկսելու կոչ էր անում սեփական թերությունների դեմ, որը հետագայում պետք է ուղղորդվեր իսլամի տիրապետության հաստատմանը: Այդ ժամանակ արդեն արևմտյան ազդեցության դեմ պայքարը իրականացվում էր ճանաչված կրոնական առաջնորդների կողմից, որոնք մերժեցին Արևմուտքը որպես մուսուլմանական քաղաքակրթության համեմատ հետամնաց քաղաքակրթություն՝ ստանալով մուսուլմանների ավելացող աջակցությունը⁵⁵: Արդյունքում՝ արևմտյան արժեքների դեմ իսլամական վերածննդի սկզբնական շրջանից արմատավորված անհանդուրժողական դիրքորոշումը հետագայում արտացոլվեց առավել արմատական ձևերով:

Հակաարևմտյան տրամադրություններն առկա էին տարբեր ուժերի մոտ, և դրանք լայնորեն օգտագործվում էին ոչ միայն իսլամական կառույցների, այլև՝ տարբեր քաղաքական խմբերի, այդ թվում՝ ազգային և աշխարհիկ ուժերի կողմից՝ սեփական դիրքերի ամրապնդման նպատակով:

Եգիպտոսում Անվար Սադատի իշխանության գալով՝ իսլամի սալաֆիական ուղղություններում որոշակի ակտիվություն նկատվեց: 1971 թ. Եգիպտոսի նախագահը հայտարարեց «աթեիզմի և կոմունիզմի դեմ պայքարի նպատակների միասնականության» մասին, որը պետք էր իրականացնել արքունում գտնվող արմատական «Մուսուլման եղբայրներ» կազմակերպության հետ միասին: Վերջիններս սկսեցին վերադառնալ Եգիպտոս և սկսեցին թե՛ վերաձևավորել իրենց

⁵⁵ Van Bruinessen, M. The Naqshbandi Order in Seventeenth-Century Kurdistan, // Gaborieau, M., Popovic, A., et Zarccone, Th. (eds.), Naqshbandis: cheminements et situation actuelle d'un ordre mystique musulman.- Istanbul-Paris: Editions Isis, 1990, pp. 337-360.

խմբավորման կազմակերպչական կառույցները, թե՛ ներգրավվել նոր արմատական կառույցների մեջ: 1973 թ. Եգիպտոսում սկսեցին ի հայտ գալ բազմաթիվ «իսլամական խմբեր» մարքսիստական գաղափարների դեմ պայքարելու համար, որոնց մեծ մասի գաղափարախոսությունը սալաֆիական էր⁵⁶: Այդ իսլամական խմբերը, որոնք սկզբում զբաղվում էին սալաֆիական բնույթի քարոզչությամբ և հասարակական լայն շերտերի օգնության տրամադրմամբ, դրեցին ծայրահեղ-արմատական իսլամական խմբավորումների հիմքը, ինչպիսիք էին «Գամասա ալ-Իսլամիա»-ն, «Ջիհադ»-ը, «Մեդադրանք անհավատության մեջ», «Մուհամմադ մարգարեի երիտասարդությունը» և շատ այլ կառույցներ, որոնք ձևավորվեցին 1970-ական թթ.-ի սկզբից:

Մեր համոզմամբ՝ XVIII-XX դդ. ընթացքում իսլամական արմատական գաղափարախոսության մոտեցումները «ջիհադի» հայեցակարգի վերաբերյալ ունեցել են տարբեր դրսևորումներ, սակայն կարելի է առանձնացնել «ջիհադի» հայեցակարգի նկատմամբ արմատականների 3 ընդհանրական բնորոշումները.

1. Բոլոր ժամանակակից իսլամական արմատական հոսանքներն ընդունում են «ջիհադի» ռազմական բնույթը, այսինքն՝ բռնի ուժով Աստծո ճանապարհին տարվող պայքարը:
2. Պայքարն ընթանում է անհավատների և հավատուրացների դեմ, ինչպես ոչ մուսուլմանների, այնպես էլ իսլամական արմատական գաղափարները չկիսող մուսուլմանների դեմ:
3. Պայքարի նպատակը մուսուլմանական ումմայի հաստատումն է:

Այս 3 բաղկացուցիչների համատեքստում իսլամական ծայրահեղ արմատական կառույց բնորոշվող «ալ-Կաիդա»

⁵⁶ Hālya M., Al-Islām al-Siyāsī fi Miṣr, Al-Ahrām, Al-Qāhira, 1992, էջ 152.

(Խարիսիս՝ Al-Qā' idah-القاعدة) խմբավորման գաղափարախոսների կոմից 20-րդ դարի վերջում առաջ քաշվեցին ջիհադի հայեցակարգային նոր մոտեցումներ, որոնք շատ իսլամական արմատական խմբավորումների համար դարձան նոր ուղենիշների և մարտավարության հիմքն արդի ջիհադական պայքարում:

Մուսուլմանական աշխարհում առաջացավ արմատականների քաղաքականապես ակտիվ շերտ, որը, սեփական երկրներում իրավիճակը փոխելու անհնարինության պայմաններում, սկսեց փնտրել հնարավորություններ այլ երկրներում բռնի ուժի միջոցով իրական իսլամական պետություն ստեղծելու համար: 1970-ական թթ. մի շարք երկրներում՝ ինչպես օրինակ Եգիպտոսում, Մուդանում, Սիրիայում, Ալժիրում, տեղի ունեցան կրոնաքաղաքական շարժումների ակտիվացում, որի պատճառներից էր նաև ԱՄՆ-ի կողմից աջակցություն ստացող Իսրայելի ագրեսիվ քաղաքականությունը Մերձավոր և Միջին Արևելքում⁵⁷: Սրան ավելացավ նաև Վաշինգթոնում 1979 թ. մարտին Եգիպտոսի և Իսրայելի միջև կնքված խաղաղության պայմանագիրը, որը «դավաճանական» որակվեց մուսուլմանական աշխարհում: Եթե մինչ այդ արաբական բոլոր երկրների պայքարի հիմնական նշանակետը Իսրայելն էր, ապա այժմ դրա կողքին հայտնվեց նաև Եգիպտոսը⁵⁸:

Գնալով ճյուղավորվող և ցանցային բնույթ ստացող իսլամական ծայրահեղ արմատական ներուժը չէր կարող անմասն մնալ մուսուլմանական աշխարհի մեկ այլ հատվածում՝ Աֆղանստանում, 1970-ական թթ. վերջում տեղի ունեցած զարգացումներին: Աֆղանստանի հեռու գտնվելը արա-

⁵⁷ Жданов Н., Игнатенко А. А. Ислам на пороге XXI века, Москва, 1989, стр. 48.

⁵⁸ Հովհաննիսյան Ն., Արաբական երկրների պատմություն, հ. 3, Երևան, 2006, էջ 303-304:

բական ավտորիտար երկրներից, որտեղ իսլամականներն անընդհատ ճնշումների էին ենթարկվում, ինչպես նաև մի շարք աշխարհաքաղաքական գործընթացներ (հատկապես գերտերությունների շահերի բախումը Աֆղանստանում), հնարավորություն ստեղծեցին մուսուլման արմատականների համար ակտիվ ներգրավվելու աֆղանական պատերազմում՝ ջիհադի հայեցակարգին տալով նոր բովանդակություն:

КОНЦЕПЦИЯ ДЖИХАДА И ИСЛАМСКИЕ РАДИКАЛЬНЫЕ ТЕЧЕНИЯ В 18-20 ВВ.

Саргис Григорян
(резюме)

В 18-20 вв. концепция джихада, корни которой идут к периоду становления ислама, нашла широкое применение не только со стороны отдельных мусульманских стран, но и разных исламских организаций и структур. В течение 18-20 вв. исламские радикальные идеологические подходы по отношению к концепции “джихада” имели разные отображения, в характеристиках которых были замечены следующие общие подходы – применение силы, борьба против неверных и отступников (в том числе мусульман) и установление мусульманской уммы. В конце 20 в. идеологами “Аль-Каиды” были выдвинуты новые концептуальные подходы джихада, ставшие основой новых принципов и тактики для многих исламских радикальных группировок.

THE CONCEPT OF JIHAD AND ISLAMIC RADICAL MOVEMENTS IN THE 18-20TH CENTURIES

Sargis Grigoryan
(summary)

In 18-20 centuries the concept of jihad, the roots of which go back to the period when Islam was formed, became widely used not only in Muslim countries, but by many other Islamic structures and organizations as well. During 18-20thcc. Islamic fundamental ideological approaches over the concept of jihad got various manifestations, where the following generalizing approaches such as jihad's military origin, its struggle against atheists (including Muslims) and the aim of creating muslimummah were being noticed. In the end of the 20th c. jihad's new attitudinal approaches, that later became the basis of new tactics and historical landmarks for many radicalislamic groups, were put forward by al-Qaeda ideologists.